

ԲԱՐՁՐԱԴՈՅՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ

(Իշխան Գ. Մ. Թումանովի օրագրութիւնները):

1906 թ. սեպտեմբեր և հոկտեմբեր ամիսներում Պետերբուրգում կայացան մասնաւոր խորհրդակցութիւններ Թիֆլիսում բարձրագոյն ուսումնարան բանալու առթիւ: Այդ խորհրդակցութիւնները կատարւում էին, այդ միջոցին Պետերբուրգում գտնուող Թիֆլիսի քաղաքական դումայի ձայնաւոր և կովկասեան փոխարքայի մօտ այդ խնդրի համար կազմուած կամիտէտի անդամ, իշխան Գ. Մ. Թումանովի նախաձեռնութիւնով:

Խորհրդակցութեան մէջ մասնակցումէին Պետերբուրգի բարձրագոյն ուսումնարանների մի քանի պրոֆէսսորներ և Պետերբուրգում բնակուող մի քանի կովկասցիներ: Առաջին խորհրդակցութիւնը կայացաւ Լեոնոյում, Պետերբուրգի պօլիտեխնիկական ճեմարանի շինութեան մէջ, սեպտեմբերի 21-ին:

Օրագրութիւն սեպտեմբերի 21-ի:

Խորհրդակցութիւնը կայացաւ Պետերբուրգի Պօլիտեխնիկական ճեմարանի դեկան Ա. Ս. Պօսնիկովի նախագահութեամբ: Ներկայ էին. յիշեալ ճեմարանի պրոֆէսսորներ՝ Ֆ. Ի. Լեոնտոն-Լեպինգ, Մ. Ա. Շատելին, Մ. Ա. Պաւլով, Ս. Ի. Դրոսթինին, Ս. Պ. Բայկով, կանանց բժշկական ճեմարանի պրոֆէսսոր Վ. Ի. Վարդանով, առևտրի և արդիւնաբերութեան նախարարութեան առանձին յանձնարարութիւնների պաշտօնեայ Ս. Օ. Գուլիշամբարով, լեոնային դեպարտամենտի բաժանմունքի կառավարիչ Գ. Ֆ. Տիգրանով, Թիֆլիսի նախկին քաղաքագլուխ Ս. Ա. Վերմիշե, Թիֆլիսի քաղաքային դումայի ձայնաւոր իշխան Գ. Մ. Թումանով, Պետերբուրգի հաղորդակցութեան ճեմարանի լաբօրանտ Դ. Ս. Զաւրիեւ, ինժեներ Իւզրաշեւ և Կասպի-Սև ծովեան նաֆթային ընկ. (Բօտշիլդի), ներկայացուցիչ Ա. Ի. Վանշեյդ:

Խորհրդակցութիւնը Լեոնոյում կայանալու պատճառով, Յունուար, 1907

Պետերբուրգից հրաւիրուած մի քանի անձինք չէին ներկայացել: Այսպէս օրինակ. պրօֆ. Մ. Մ. Կովալևսկիյ, է. Լ. Նօբել, Պ. Օ. Ղուկասով, և այլք. ներկայ չէին նոյնպէս, զանազան պատճառներով, պրօֆ. Ի. Ե. Մարր և երիտասարդ գիտնականներ՝ իշխան Զ. Աւալով և Զաւախով:

Հարցը քննադատելուց առաջ, խօսքը տրուեցաւ Գ. Մ. Թումանովին, որպէս մի անձի, որ ծանօթ էր այդ խնդրի դրութեան հետ Կովկասում:

Գ. Մ. Թումանովը ծանօթացնում է հանդիսականներին Թիֆլիսում բարձրագոյն ուսումնարան հիմնելու հարցի ծագման պատմութեան հետ: Այդ միտքը ծագեցաւ քաղաքի ներկայացուցիչների շրջանում դեռ 1880 թուականին և այն ժամանակ իսկ Քաղաքային Վարչութիւնը որոշեց իւրաքանչիւր տարի քաղաքային եկամուտներից մաս հանել այդ գործի համար 10, 000 ռուբլի, մինչև որ կազմուի 100 հազար ռուբլու մի դրամազուլիս, որ միանգամից տրուի, եթէ Թիֆլիսում համալսարան բացուի: Այդ հարցը նորից ծագեցաւ քաղաքային վարչութեան կողմից 1894 թ. նախկին երկրագործութեան նախարար Երմոլովի Կովկաս այցելելու միջոցին և այս անգամում խօսքը վերաբերում էր ոչ թէ համալսարան, այլ երկու գիւղատնտեսական և լեռնագիտական բաժիններ ունեցող պոլիտեխնիկում բանալուն: Բացի 100 հազար ռուբլին քաղաքը վճռեց ապագայ պոլիտեխնիկումին յատկացնել 200 դեսետինաչափ հող քաղաքի սահմաններում: Սակայն երկրագործութեան նախարարութիւնը հարկաւոր չգտաւ պաշտպանել այդ միջնորդութիւնը և իր կողմից առաջարկեց քաղաքին բաց անել երկրագործական միջնակարգ դպրոց, յատկացնելով նրան տարեկան 70 հազար ռուբլի: Բայց այդ առաջարկութիւնը չընդունուեց քաղաքի կողմից և Թիֆլիսում պոլիտեխնիկում բանալու հարցը նորից արթնացրեց քաղաքային ինքնավարութիւնը 1897 թ. Վարչաւայում և Կիեւում պոլիտեխնիկումներ բանալու իշխանութեան որոշումից յետոյ և բացի առաջուան զօհաբերութիւնները քաղաքը պատրաստականութիւն յայտնեց օգնութեան ձեռք մեկնել ապագայ պոլիտեխնիկումին, յատկացնելով նրան տարեկան 30 հազար ռուբլու օժանդակութիւն: Համարեա, միաժամանակ նաֆթարդինաբերողների ժողովը Բագում որոշեց յատկացնել տարեկան 17 հազար ռուբլի, Բաթումը և Քութայիսը երեք հազարական ռուբլի և այդպէս ենթադրուած տարեկան օժանդակութեան գումարը պոլիտեխնիկումի ծգտին հասաւ մինչև 50 հազար ռուբլու: Միաժամանակեայ օժանդակութիւնը, որ որոշած էր Թիֆլիսի քաղա-

քային ինքնավարութիւնը, մեծացաւ մինչև 130 հազար բաւրլի ու յետոյ աւելացաւ միանուագ յատկացրած նուիրատուութիւններով. Թիֆլիսի քաղաքային կրեդիտի ընկ. կողմից 50 հազար ռ., Թիֆլիսի Առևտրական Բանկի կողմից 30 հազար ռ., եղբ. Միրզոյեանցների և ընկ. կողմից 25 հազար ռ., Թիֆլիսի փոխադարձ վարկի ընկ. կողմից 10 հազար ռ. և այլն և այլն, միանուագ յատկացրած նուիրատուութիւնների քաւր գումարը հասաւ մօտաւորապէս 250 հազար ռ.: Սակայն շուտով նուիրատուութիւնների հոսանքը կանգ առաւ իշխանութեան կողմից նուիրատուութիւններ ժողովելը չթոյլ տալու պատճառով: Առհասարակ տեղական հասարակութեան ձգտումը՝ հիմնել կովկասում բարձրագոյն ուսումնարան, տեղական աղմինիստրացիայի համակրութեանը չարժանացաւ: Վերջինիս այդպիսի վերաբերմունքը դէպի ներկայ հարցը անգիտօրինակ և 1903 թ., երբ յայտնի նաֆթարդիւնաբերող Ա. Խ. Մանթաշեանը յայտնեց բարձրագոյն իշխանութեան (Կովկասի գլխաւոր կառավարչապետին և ժողովրդական լուսաւորութեան նախարարին) իր ցանկութիւնը՝ նուիրել ապագայ պոլիտեխնիկումի շինութեան համար 600 հազար ռուբլի և նրա մէջ ստիպանդիաներ հիմնելու համար 100 հազար ռուբլի. ընդամենը 700 հազար ռուբլի: Միայն ներկայ տարւոյս մէջ, երբ հայ-թուրքական խորհրդաժողովը նորից ձայն բարձրացրեց երկրի մէջ բարձրագոյն ուսումնարան բանալու կարիքը, որպէս միջոցներից մէկը, որ կարող է տկարացնել փոխադարձ տեղական ատելութիւնը տեղական ազգութիւնների մէջ, իշխանութիւնը հարկաւոր համարեց աջակցել այդ միջամտութեան և Կովկասեան փոխարքայի վարչութեան մէջ հիմնուեց ներկայ թուականին առանձին կօմիտետ, կազմուած որպէս տեղական աղմինիստրացիայի նոյնպէս և տեղական հասարակութեան ներկայացուցիչներից, որպէսզի մշակուի Թիֆլիսում բարձրագոյն ուսումնարան հիմնելու հարցը: Կօմիտետը դեռ առաջ ցանկացաւ պարզել, թէ որպիսի նուիրատուութիւնների վրայ հասարակութեան կողմից կարելի է յոյս դնել: Պարզուեցաւ այստեղ, որ հաւանական է, թէ բոլոր առաջուան խոստացած նուիրատուութիւնները կը տրուեն պօլիտեխնիկումին և միմիայն պ. Մանթաշեանը գրաւորապէս յայտնեց, որ հանդատանքների փոփոխութեան և նաֆթային ձեռնարկութեան մէջ իր կրած ֆրանսների պատճառով նա միջոց չունի առաջուան չափով նուէր տալ: Բարձրագոյն ուսումնարան բանալու համար պլանդրամը տւելացնելու համար կօմիտետը որոշեց Կովկասում ամենուրեք հիմնել առանձին կօմիտետներ

նուիրաբերութիւններ ժողովելու համար: Բացի այդ կօֆտե-
 տում քննութեան ենթարկուեցին այն հարցերը, թէ որտեղ
 և ինչ տիպարի բարձրագոյն ուսումնարան ցանկալի է հիմնել:
 Սակայն տեղի վերաբերմամբ հարցը Կովկասի Փոխարքան տ-
 րոշել էր արդէն յօգուտ Թիֆլիսի, համաձայն այն կարծիքների,
 որ արծարծուել էին արդէն տեղական հասարակութեան և մա-
 մուլի մէջ: Ինչ վերաբերում է տիպարին, կօմիտետի անդամ-
 ների կարծիքները այդ հարցի մասին զանազանուեցին: Ոմանք
 ինկատի առնելով երկրի գիտական շահերը կարծիք յայտնեցին
 յօգուտ համալսարանի: Միւսները, երկիւղ կրելով, որ արդէն
 նկատուած օրինակների հիման վրայ, համալսարանը աւելի
 շուտ կը տայ մեզ չինոֆիլիկներ, քան թէ գործունեաներ, նա-
 խադասում էին Կովկասում ունենալ պօլիտեխնիկում: Այդ
 կարծիքները հաշտեցնելու նպատակով կոմիտետը կանգնեց մի-
 ջին տիպարի վրայ: Ինկատի առնելով Պետերբուրգի պօլիտեխ-
 նիկական ճեմարանը, կօմիտետը միտք յայտնեց՝ հիմնել պօ-
 լիտեխնիկում հետեւալ բաժանմունքներով՝ 1, տնտեսագիտա-
 կան (էկօնօմիկական), որ իր ծրագրով մօտ լինի համալսարա-
 նի իրաւագիտական ֆակուլտետին,¹ 2, լեռնագիտական, 3, գիւ-
 ղատնտեսական և, 4, մեքենայագիտական: Սակայն այդ որո-
 շումը դեռ վերջնական չէ և կօմիտետը կը ցանկանար այդ
 հարցի վերաբերմամբ լսել հասարակութեան և մամուլի կար-
 ծիքը, որ հաւանական է, չի յապաղի պարզուելու նուիրաբե-
 րութիւններ ժողովելու միջոցին: Ենթադրելով, որ հանդիսա-
 կանները, որպէս գիտութեան ներկայացուցիչներ և միաժամա-
 նակ քաջ ծանօթներ Կովկասեան արդիւնաբերութեան և կոմ-
 կասագիտութեան հետ, կարող էին այդ կողմից օգնութեան
 ձեռք մեկնել Թիֆլիսի կօմիտետին պ. Թումանովը ցանկու-
 թիւն յայտնեց, որ ներկայ ժողովի մէջ յայտնուէին կարծիք-
 ներ ապագայ բարձրագոյն դպրոցի աւելի ցանկալի տիպարի
 վերաբերմամբ: Թոյլ տալով, որ Կովկաս ագիտութեան բազմա-
 թիւ գիտական հարցերի մշակութիւնը պահանջում է համալ-
 սարան հիմնել, պ. Թումանովը այնուամենայնիւ համալսարան
 հիմնելը արդի հանգամանքներում համարից դժուար իրագործելի
 իսկ պօլիտեխնիկում հիմնելը աւելի իրագործելի: Տէրութեան ֆի-
 նանսական միջոցների ներկայ դրութեան մէջ դժուար է յոյս
 ունենալ իշխանութեան առատաձեռն օժանդակութեան վրայ,
 իսկ մասնաւոր անձանց օժանդակութիւնը կարելի է ստանալ
 աւելի պօլիտիքնիկում, քան համալսարան հիմնելիս, որովհե-
 տե առաջինը աւելի է համապատասխանում ուսանողների գործ-
 նական նպատակներին, քան թէ երկրորդը: Մինչև անգամ,

արդէն ունեցած նուիրատուութիւնները կարող էին բաւարար համարուել անյապաղ բաց անել ու պոլիտեխնիկում երկու բաժանմունքով՝ տրնտեսագիտական և լեռնամեքենայագիտական: Տնտեսագիտական բաժանմունքը շիպահանջի լաբորատորիաներ կազմակերպել և աժան կը նստի և բացի այդ կը դրաւէ դիպի պոլիտեխնիկումը բազմաթիւ ունկնդիրներ և դրանով կը քարձրացնէ ուսումնարանի եկամուտը: Իսկ լեռնամեքենայագիտական բաժանմունքը կարևոր է երկրի նաֆթաբերութեան զործի և միւս հանքագիտական արդիւնաբերութիւնների զարգացման համար և այդ արդիւնաբերութիւնները առատ աղբիւր են գտնում ամբողջ Կովկասում: Ինչ վերաբերում է գիւղատնտեսական և քիմիագիտական բաժանմունքներին, նըքանք, աւելի ևս առաջինը, պահանջելով մեծագումար ծախսեր, չեն դրաւում դէպի արդէն գոյութիւն ունեցող տեխնիկական ուսումնարանները նշանաւոր թուով ուսանողներ, այդ պատճառով նըքանք կարելի էր բաց անել Կովկասում երկրորդ նուագին: Այդ կարծիքը ամրապնդելու համար պ. Թումանովը զեկուցանում է, որ Բիդայի պոլիտեխնիկումից 1904 թ. աւարտել են իրանց դաւընթացը գիւղատնտեսական բաժնից միայն 22 մարդ, այնինչ տնտեսական բաժանմունքը արձակել է ուսումնաւարտներ՝ 69 մարդ, մեքենայագիտականը՝ 39, ինժեներականը՝ 34: 1899 թ. Մոսկուայի գիւղատնտեսական ճեմարանում, որ ծառայում է աժրող Ռուսաստանի կրթութեանը այդ կողմից, ուսանում էին ընդամենը 198 մարդ, Նովո-Ալեքսանդրովսկի ճեմարանում՝ 260: Նոյն թուականին Պետերբուրգի տեխնոլոգիական ճեմարանի քիմիագիտական բաժանմունքը ունեցել է ընդամենը 131 ուսանող, այն ինչ մեքենայագիտականը՝ 605: Պարկովի տեխնոլոգիական ճեմարանի քիմիագիտական բաժանմունքը ունեցել է միայն 84 ուսանող, այն ժամանակ, երբ մեքենայագիտականը՝ 290, Մոսկուայի տեխնիկական ուսումնարանում քիմիագիտական բաժանմունքում կային՝ 127 մարդ, այն ինչ մեքենայագիտականում՝ 783:*) Մօտաւորապէս նոյնն է նկատուում, այժմս գոյութիւն ունեցող, միւս քարձրագոյն տեխնիկական ուսումնարաններում:

Ա. Օ. Գուլիշմանքարովը կողմնակից է պոլիտեխնիկումին, քաւծելով, որ համալսարանները կորցրել են իրանց առաջուան նշանակութիւնը, որպէս հանրակրթական հիմնարկութիւններ և բաւարարութիւն չեն տալիս կեանքի աժման պահանջ-

*) Տես Ֆինանսների նախարարութեան հրատարակութիւնը «Россиа въ 1898 г. XIX гл. »

ներին: Համալսարանները ներկայումս ինքեանք էլ ուղի-
սում են բաժանուկի զատ զատ ֆակուլտետների, որ ընդ-
հանուր կապ չունին և որ ներկայացնում են անկախ միու-
թիւններ: Միւս կողմից տեխնիկան էլ այնքան ընդլայնա-
ցաւ, որ նա էլ այժմուս չէ կազմում ինքնուրոյն ամբողջու-
թիւն, այլ բաժանուկ է բազմաթիւ առանձին մասնագիտու-
թիւնների, որոնք կապուած են իրար հետ միայն մի քանի
գիտութիւններով, որ հիմք են ամեն մի մասնագիտութեան:
Ոչ ոք ներկայումս չէ ձգտում ստանալ ընդհանուր, այսպէս ա-
սած, հանրակրթական ուսումն, այլ իւրաքանչիւրը ձգտում է
կետրոնացնել իր ուժերը և ընդունակութիւնը մի որեւէ մաս-
նագիտութիւն ստանալու վրայ: Ներկայումս երիտասարդու-
թիւնը, հնազանդութեամբ ժամանակի մերկանտիլական ոգուն,
ամենից աւելի ձգտում է մտնել մասնագիտական տեխնիկա-
կան ուսումնարաններ և միայն անյաջողութեան դէպքում ուղ-
ղում է իր քայլերը դէպի համալսարանների բաց դռները, մին-
չև անգամ իրան հաշիւ չտալով թէ որտեղ է նա գործադրու-
լու իր ընդհանուր կրթութիւնը, դասընթացը աւարտելուց յե-
տոյ Տեխնիկական ուսումնարաններ, համեմատ ուսանողների
այն թուին, որ նրանք կարող են տեղ տալ, աւելի տակաւու-
թիւ են, քան թէ համալսարանները: Համոզմունքով կարելի է
ասել, որ մայրաքաղաքների երկու համալսարանները իրենց
սաների թուով գերազանց են կայսրութեան բոլոր մասնագիտու-
կան ուսումնարանները միասին վեր առած: Վերջին ժամա-
նակները փորձեր եղան փոքր ինչ հաշտեցնել համալսարան-
ների ձգտումները պոլիտեխնիկական ուսումնարանների պո-
հանջների հետ և նրանց ամենալաւ արտայայտութիւնն է ներ-
կայացնում Ս. Պ. պոլիտեխնիկումը, որ զուտ տեխնիկական
գիտութիւնների շարքում, բովանդակում է իր մէջ բազմակող-
մանի մարդաշահ գիտութիւնների մի շրջան: Ուսումնարանի
մի այդպիսի տիպար, որ թոյլատրում է զանազան կերպարանք
տալ նրան, նայելով նիւթական միջոցներին և այն վայրի տե-
ղական պայմաններին, ուր ցանկանում են նրան հիմնել, պ-
րուլիշամբարովի կարծիքով, ամենից աւելի են համապատաս-
խանում ժամանակիս ոգուն և այդ պատճառով ներկայումս
են աւելի ցանկալի: Կովկազում, նրա կարծիքով, հարկաւոր կը
լինէր հիմնել պոլիտեխնիկում էկոնոմիկական ֆակուլտետով և
առաջին նուագում էլէկտրոմեքենայագիտական բաժանմուն-
քով: Հիմնական գիտութիւնները (բարձրագոյն թուաբանու-
թիւն, ֆիզիկա, քիմիա, կենդանաբանութիւն, բուսաբանու-
թիւն և հանքաբանութիւն) որ պէտք է մտնեն էլէկտրո-

մեքենայագիտական բաժնի ծրագրի մէջ, կը ծառային և որպէս հիմք միւս երկու ենթաբաժամունքներին՝ նաֆթարդիւնաբերականին և գիւղատնտեսականին, որ պէտք է իրագործուին մօտաւոր ժամանակամիջոցում:

Դ. Մ. Զալրիկը հակակարծիք է այս հայեացիկէտին և գըտնում է, որ Կովկասը ամենից աւելի կարօտ է համալսարանի՝ նրա ընդ որ ֆակուլտետներով ի միասին: Միայն համալսարանը կարող է տալ լուրջ գիտական ուսում, իսկ տեխնիկական ուսումնարանները տալիս են միայն նեղլիկ մասնագէտներ: Կովկասը գիտական գործունէութեան համար մեծ ասպարէզ է ներկայացնում և այնպիսի ֆակուլտետները ինչպիսին են օր. ֆիզիկո-մաթեմատիքականը և արեւելեան-լեզուագիտականը հաստատապէս անհրաժեշտ են Կովկասի համար: Մեծ նշանակութիւն կարող էին ունենալ Կովկասի համար և բժշկական, և իրաւաբանական ֆակուլտետները: Ցանկալի էր, պ. Զալրիկի կարծիքով կազմել Պետերբուրգում առանձին մասնախումբ գիտութեան ներկայացուցիչներից և Կովկասագէտներից, որոնք յանձն առնէին մի շարք ժողովներ կազմելով, մշակել մանրամասն նախագիծ Կովկասում համալսարան բանալու համար: Դա թափով առաջ կը մղէր գործը, որովհետեւ Կովկասում դեռ չկան բաւականաչափ գիտական ուժեր այդպիսի աշխատութեան համար և այդ պատճառով գործը կարող է կաղէ կաղ առաջ գնալ:

Մ. Ա. Շատիլէն կարծում է, որ առհասարակ ազգաբնակչութեան մեծամասնութիւնը համեմատապէս շատ չէ հետաքրքրւում մաքուր գիտութիւնով: Կեանքի մէջ գործադրելի առարկաները միշտ աւելի մեծ թիւով ուսանողներ են գրաւում: Այդ պատճառով Կովկասի ապագայ բարձրագոյն ուսումնարանը պէտք է ձգտի ամենից առաջ բաւականութիւն տալ հասարակութեան գործնական պահանջներին: Երբ ժողովրդի նիւթական վիճակը գիւղատնտեսութեան ու արդիւնաբերութեան զարգացման շնորհիւ բարձրանայ, բնականաբար նրա մէջ հետաքրքրութիւն կը ծագի դէպի գիտութիւնը և այնժամանակ համալսարան հիմնելը կը լինի անհրաժեշտ և ժամանակայարմար:

Մ. Ա. Շատիլէնը կարծում է, որ այժմ Կովկասի համար աւելի ցանկալի է պոլիտեխնիկում հիմնել: Նրա կարծիքով հիմք չկայ սպասելու, որ պոլիտեխնիկումը կը տայ երկրին պակաս աստիճանի գիտնականներ, քան թէ համալսարանը, առաւել ևս, եթէ պոլիտեխնիկումի կազմի մէջ չմտնեն միայն տեխնիկական բաժիններ: Պրօֆ. Շատիլէնի կարծիքով պէտք է երկրին տալ այնպիսի ուսումնարան, որի մէջ իմաստասիրութիւն գիտութիւններ, որոնց գործադրութիւնը աւելի սերտ

կապուած են երկրի առանձնայատկութիւնների հետ: Մաթեմատիկական, պատմական—լեզուագիտական կրթութիւն կարող են ստանալ Կովկասցիները յաջող կերպով Օդեսսայում և Քարկովում, իսկ տեխնիկայի մի քանի բաժինները առանձնապէս յարմար է իմաստասիրել աշխտեղ, ուր ուսանողը կարող է գործադրել իւր տեղեկութիւնները գործնականապէս: Նոյնպէս շատ նշանաւոր է, որ էկոնոմիկական և իրաւագիտական առարկաների ուսանողները կրթութիւն ստանան Կովկասում, որովհետև միայն այդ պայմանում ուսանողը կը ծանօթանայ ազգաբնակութեան էկոնոմիկական և իրաւաբանական առանձնայատկութիւնների հետ: Իհարկէ, շատ ցանկալի կը լինէր ստանալ և բժշկական կրթութիւնը հայրենիքում, սակայն բժշկական ֆակուլտետը այնքան թանկ արժէ, որ առձեռն միջոցները հաղիթէ թոյլ տան այդ երազել: Ամփոփելով իւր ասածները Մ. Ա. Շատելէնը կարծում է, որ երկրի կարիքներն աւելի բաւականութիւն կը տար պօլիտեխնիկումը երեք գլխաւոր բաժանմունքներով՝ էկոնոմիկական, տեխնոլոգիկական և գիւղատնտեսական: Վերջինի դժուարութիւնն է նրա մեծագումար արժողութիւնը, սակայն որովհետև երկրի առանձնայատկութիւններին ծանօթ լինելու գլխաւորապէս անհրաժեշտ է գիւղատնտեսներին, այդ պատճառով այդպիսի ֆակուլտետը չափազանց ցանկալի է: Ինչ վերաբերում է առաջին երկուսին, նրանք պէտք է բաղկանան, առաջինը՝ էկոնոմիկականից և իրաւագիտականից, երկրորդը՝ լեռնագիտականից, ինժեներո-կառուցականից և էլէկտրո-մեքենայագիտականից: Իւրաքանչիւր բաժանմունք կարող է բացուել հետզ-հետէ պօլիտեխնիկումի միջոցները մեծանալուն համաձայն: Այդպիսի պօլիտեխնիկումը Շատելէնի կարծիքով ամենից աւելի բաւականութիւն կը տար երկրի պահանջներին:

Ա. Ի. Վանչիյ (Կասպիան—Սև ծովի նաֆթարդիւնաբերեղ ընկ. ներկայացուցիչը), քննադատելով հարցը Կովկասի նաֆթարդիւնաբերութեան տեսակէտից, գտնում է ամենաանհրաժեշտ նրա համար առարկայի հետ ծանօթ տեխնիկ-մեքենայագործներ, որոնք գործնականապէս ծանօթացած լինէին արհեստի հետ: Նա մինչև անգամ աւելի օգտաւէտ է համարում՝ ոչ թէ ինժեներներին, այլ կրթուած տեխնիկ-արհեստագէտներին: Իսկ աժմեան տեխնիկական ուսումնարանները տալիս են առուելապէս թէօրէտիկներ, որ շատ օգտաւէտ չեն գործնականութեան մէջ, իսկ ինչ վերաբերում է քիմիագէտներին, նրանց ունենալու կարիքը նաֆթային արդիւնաբերութեան մէջ մեծ չէ:

Վ. Ի. Վարդանով հնարաւոր չէ համարում սեղմել ապագայ Կովկասեան բարձր ուսումնարանի ծրագիրը, միայն այն պատճառով, որ ներկայ բոլէին բաւականաչափ նիւթական միջոց չկայ: Յայտնելով որ ցանկալի է ընդարձակ ծաւալ տալ գիտնական բարձրագոյն կրթութեանը Կովկասում, պ. Վարդանովը կարծում է, որ ամենակարևորն է համալսարանի տիպարը, որովհետև միայն համալսարանը, որպէս մարդկային գիտութեան բազմատեսակ ամփոփումն և ոչ թէ մի որևէ մասնագիտական ուսումնարան, կարող է ազգայնութեան ոգու բոլոր կողմերի արտայայտիչը լինել: Ինչ վերաբերում է այդ խնդրի իրականացնելուն գործնականապէս, ի նկատի առնելով միջոցների սղութիւնը կամայ ակամայ հարկաւոր կը լինի ֆակուլտետները բանալ հետզհետէ: Որոշելու համար այն հարցը, թէ որից իսկապէս սկսել, հարկաւոր կը լինել աւելի մանրամասն տեղեկութիւն ունենալ նիւթական միջոցների վերաբերմամբ, սակայն սկզբունքով Վ. Ի. Վարդանովը միանում է ներանց հետ, որոնք ցանկութիւն են յայտնում բաց անել առաջին նուագում իրաւագիտական և բնագիտութիւնների ֆակուլտետը:

Խ. Ա. Վերմիշևը յիշեցնում է, որ Թիֆլիսի քաղաքային վարչութիւնը միջամտել է պօլիտեխնիկում և ոչ համալսարան բանալու համար, միայն գործնական գրգռմաներով: Ենթադրւում էր, որ իշխանութիւնը աւելի տրամադէր է բաց անել տեխնիկական ուսումնարաններ, քան թէ համալսարաններ: Իսկ եթէ հիմնուի պօլիտեխնիկում, նրա մէջ ամենաանհրաժեշտն է գիւղատնտեսական բաժանմունքն ունենալ: Այժմումս գոյութիւն ունեցող ուսումնարաններում այդպիսի բաժանմունքները շատ քիչ գործունեաներ են մատակարարում, որովհետև իշխանութիւնը քաղաքական միտումներով ստեղծել է այնպիսի կարգեր, որոնք արգելք են գիւղական շրջանի մէջ լայնարձակ մուտք ունենալ, հեռացնելով վերջինից ընդհանրապէս ինտելիգենցիային: Սակայն ապագայում տեղական վարչութեան ժողովրդականանալուց և նրա գործնէութեան շրջանը ընդլայնանալուց յետոյ գիւղատնտեսագէտները կը գտնեն Ռուսաստանում շատ գործ: Առանձնապէս ցանկալի են Կովկասի համար տեղական տնտեսագէտներ, որպէս այն պատճառով, որ Անդրկովկասում գիւղատնտեսութիւնը ազգաբնակչութեան գլխաւոր պարագմունքն է կազմում, նոյնպէս և այն պատճառով, որ դրսից եկող գիւղատնտեսագէտները, որպէս քիչ ծանօթներ տեղական պայմաններին մեծ արդիւնք չեն կարող տալ երկրին, այն ինչ երկրի բնական հարստութիւնները և նրա

տնտեսական պայմանները բաց են անում լայնարձակ ասպարեզ ինտենսիվ գիւղատնտեսութեան համար, որ պահանջում է գիտնականապէս պատրաստուած մասնագէտներ: Պէտք է նոյնպէս ի նկատի առնել, որ ոչ մի գործնական գիտութեան ճիւղ չէ պահանջում այն աստիճանով յարմարուիլ տեղական պայմաններին, որ աստիճանով գիւղատնտեսութիւնը: Ռուս մեքենայագէտը և քիմիագէտը կարող են առանց այլ ևս նոր պատրաստականութեան գործադրել իրանց գիտութիւնը Անդրկովկասեան երկրում, նոյնը չի կարող անել ուս գիւղատնտեսագէտը, նա պէտք է կանխապէս փորձնական ճանապարհով մշակէ այստեղ տեղին ու տեղը մեզ պիտանի տնտեսական միջոցներ: Անդրկովկասեան պօլիտեխնիկումի գիւղատնտեսական բաժանմունքը և կը ներկայանայ երկրի համար այն դպրոցը, որի մէջ ընդհանուր գիտնական իմաստով կը մշակուին տեղական գիւղատնտեսութիւնը առաջ տանելու գործնական միջոցները և այդպիսով տեղական պօլիտեխնիկումի ուսմնաւարտ գիւղատնտեսագէտները բաւականաչափ պատրաստուած կը լինին իրանց գիտութիւնը երկրում գործադրելու: Աւելորդ է ասել, որ այդպիսի ուսումնարանի երկրի մէջ գտնուելը միջոց կը տայ ուսանողներին գործնականապէս հմտանալ հարաւային կուլտուրային հարկաւոր ձեռնարկութիւններին մէջ, որ նոյնպէս շատ լաւ կը լինի, որովհետեւ առանձնապէս դժուար է ուսումնասիրել գիւղատնտեսութիւնը գրքերի օգնութիւնով: Գիւղատնտեսական բաժանմունքից յետոյ, պ. Վերմիշը ամենացանկալին է համարում կովկասեան պօլիտեխնիկումում, ունենալ լեռնագիտական (горный) և յետոյ էլէկտրօտեխնիկական բաժանմունքները: Լեռնահանքարանական դործը մեղանում պէտք է ունենայ փայլուն ապագայ. ի նկատի առնելով մեր հանքային հարստութիւնների առատութիւնը և բազմակերպութիւնը, սակայն ծաղկելու համար նա ունի և մի այլ պայման. այդ լեռնային գետերի առատութիւնը, որոնց շահագործելը էլէկտրական ուժ ստանալու համար, ճանապարհ կը բաց անէ ստեղծել երկրի մէջ մի շարք լեռնարդիւնաբերական ձեռնարկութիւններ, շնորհիւ աժան գնով ստացուող էլէկտրական էներգիայի: Այսպիսով այդ երկու բաժանմունքները՝ լեռնագիտական և էլէկտրօտեխնիկականը կարող էին ի միասին օժանդակել շահագործելու երկրի ամենապիտանէր բնական հարստութիւնները:

Մ. Ա. Պսւլովը անհրաժեշտ է գտնում ապագայ կովկասեան պօլիտեխնիկումի կուրսը յարմարցնել տեղական արդիւնաբերութեան պահանջներին: Յանկալի է ունենալ ոչ թէ մե-

տալուրդիայի բաժանմունք (որովհետև Կովկազում բացակայում է համապատասխանող գործունէութիւն), այլ լեզնա-գործարանական, ուր, ինչպէս Լվովի պօլիտեխնիկումի մէջ, աւանդուէին՝ նաւֆթի տեխնիկան և տեխնալօգիան*)։ Սակայն մասնագիտական-տեխնիկական բաժանմունքներից առաջ հարկաւոր է ընդհանուր համալսարանական կուրս՝ որպէս զի երկիրը՝ լրջօրէն դիտնականապէս իմաստասիրելը դրուած լինի հաստատուն հիմքի վերայ։ Այդ պատճառով ցանկալի է ամենից առաջ բնագիտական ֆակուլտետ, իսկ յետոյ նրա ստորաբաժանմունքները լեռնագիտական և էլէկտրօ-մեքենայագիտական։

Ֆ. Պ. Տիգրանով։ Կովկազում բարձրագոյն ուսումնարան հիմնելու հարցը անցեալ 80-ական թուականների սկզբում տեղական հասարակութեան և կովկասագէտների էական հոգսի առարկայ դարձաւ։ Տեղական մամուլը պարզ ձևակերպեց այն ժամանակները տիրապետող ցանկութիւնը համալսարան հիմնել։ Թիֆլիսը որոշեց իւր տարեկան բիւջէի մէջ մացնել, կարծեօք, 10 հազար ռուբլի օժանդակութիւն, որպէսզի դրանով հիմք դրուի համալսարան բաց անելու համար հարկաւոր պրամազուլը կազմելու սկզբունքին։ Սակայն մինչև որ այդ հարցը քննուում էր տեսականապէս, նրա գործնական իրականացումը կտ-կտ էր գնում եւ 90-ական թուականների սկզբում յայտնի եղաւ ամենքին, որկա ռաւարութեան բարձրագոյն շրջաններում այդ գործին չեն համակրում։ Իսկ ամենավերջին տարիներում, երբ համարեա միաժամանակ տէրութեան դանազան վայրերում սկսեցին հիմնարկուել մէկը միւսի ետեից պօլիտեխնիկումներ և այդպիսով թւում էր, թէ իշխանութիւնը աւելի յօժարութիւնով համաձայնում է այդ ձևի ուսումնարաններ հիմնել և ահա Կովկազի քաղաքները և դասակարգերը սկսեցին կշռել այն հարցը, թէ արդեօք հարկաւոր չէ Թիֆլիսում պօլիտեխնիկում հիմնել, որ ստանան գոնեա որ և է բարձրագոյն ուսումնարան։ Այդ ծայրերկրի բարձրագոյն շահերի համար անշուշտ հարկաւոր են թէ համալսարան և թէ պօլիտեխնիկում։ Սակայն, քանի որ մենք պէտք է ի նկատի ունենանք ֆինանսական միջոցները և այնպէս կարծիք յայտնենք համալսարան կամ պօլիտեխնիկում հիմնելու մասին, ոչ մի տատանմունք չպէտք է լինի այդ հարցի լուծումը յօգուտ համալսարանի։ Կովկազը գլխաւորապէս համալսարանի է կա-

*) Մատնացոյց է լինում նոյնպէս Ամերիկայի օբինակի վերայ (справочникъ «Минерва».)

բօտ երկու պատճառով. համալսարանը որպէս գիտնականների կօրպօրացիա յառաջ կը մղէ և կը մշակէ կովկաղագիտութեան վերաբերեալ գիտութեան մասնաւոր ճիւղերը և համալսարանը, որպէս բարձրագոյն կրթութեան տնկոց, կը բարձրացնէ այդ երկուսն լուսաւորութեան հորիզոնը:

Զնայելով, որ Կովկաղը Ռուսաստանի հետ միացնելու օրից ամբողջ դար է անցել, այդ երկիրը գիտականապէս քիչ է իմաստասիրուած: Կովկաղի ոչ մի ազգութիւն, որոնց վիճակը դարերով կապուած է եղել մեծագոյն հնադարեան և վերջին ժամանակների տէրութիւնների կեանքի հետ և որոնց գրութիւնը կրել է իրար յաջորդող կուլտուրաների ազդեցութիւնները, չէ ստացել մեր գիտնականներից իր պատմութիւնը: Կովկաղեան լեզուների ամենալաւ լեզուագէտներ են՝ Փրանսիացիները, անգլիացիները և գերմանացիները: Եթէ այդ այդպէս է, ուրեմն ինչո՞ւ համար գոյութիւն ունի Ս. Պետերբուրգի համալսարանի արեւելեան լեզուների ֆակուլտետը: Նշանաւոր չէ՞ միթէ, որ կովկաղադէտ պրօֆէսորներից ամենաականաւորները կամ բնիկ են և կամ այնպէս են ծնուել: Հաղիւ թէ անհիմն լինէր պնդել, որ եթէ բառորդ դար առաջ Կովկաղում հիմնուած լինի համալսարան, մենք չէինք փորձի այն սարսափները, որ վիճակուեցաւ մեզ կրել մօտ ժամանակ: Թէ ռուսական հասարակութիւնը և թէ իշխանութիւնը աւելի լաւ կը ծանօթանային Կովկաղի հետ և իրանք էլ Կովկաղի որդիները աւելի մօտ կը իմաստասիրէին իրար և իրանց երկիրը:

Այստեղ միտք յայտնուեցաւ, թէ մեր մերկանտիլ դարում երիտասարդութիւնը բնականաբար ձգտում է դէպի բարձրագոյն տեխնիկական ուսումնարաններ, որոնք առատ վարձատրուող պաշտօններ ստանալու գործունէութեան նախապատրաստութիւն են մատակարարում: Ես համամիտ չեմ այդպիսի կարծիքի: Չեմ կարծում, որ երիտասարդութեան մէջ այդպիսի ձգտումը իշխող լինի, սակայն եթէ դա իրաւի նկատուում է, այն ժամանակ բնական է ցանկալ, որ հիմնուի համալսարան և ոչ պօլիտեխնիկում և գրանով միջոց ստեղծուի երիտասարդութիւնը կրթելու ոչ թէ մերկանտիլ, այլ լուսաւոր-մարդասիրական ձգտումներով:

Ինչ վերաբերում է համալսարանի նշանակութեանը Կովկասի համար, որպէս գիտութեան տնկոց, այդ կողմից ոչ ոքի համար պէտք է տարակուսելի չլինի, որ Կովկասի առաջադեմութիւնը յամենայն դէպս կարելի է, ստեղծելով մի խումբ լուսաւոր մարդիկ տեղական կեանքի ամենաբազմատեսակ գործու-

նէութիւնների շրջանում. ադմինիստրացիայի, դատարանների մէջ, նոյնպէս և ֆինանսական, տնտեսագիտական, հասարակական, դեմաստոյի և այլ համարկութիւնների մէջ: Տեխնիկներն պէտք են, բայց նրանք չեն երկրի լուսաւորութեան առաջաւոր և գլխաւոր գործօնները, նրանք միայն լուսաւորապէս արտայայտած կամքի իմաստամիտ գործադրիչներ են: Բարձրակիր թեխնիկներ կովկասը կը ստանայ վերջին ժամանակը բազմացած պալիտեխնիկոսներէ: Կովկասին աւելի պէտք են միջին ուսումով տեխնիկներ, իսկ այդ կողմից կառավարչական շրջաններում արդէն պատրաստ է Բաղուշում միջնակարգ լեռնագիտական ուսումնարան հիմնելու նախագիծը և նա, հաւանական է, որ շուտով կը իրագործուի: Իսկ և թէ բարձրագոյն ուսումնարանի տիպարը ընտրելիս համարել թէ նրանցից որը աժան կը նստի, ինչպէս այդ անում են ոմանք, այն ժամանակ իմ կարծիքով նիւթական միջոցների հարցը այդտեղ դեր չունի, որովհետեւ դժուար է ասել, որը աւելի ծախսեր կը պահանջէ՝ համալսարանը, թէ պոլիտեխնիկումը:

Ս. Ի. Դրոժժինինը գտնում է, որ Կովկասին հարկաւոր է բարձրագոյն կրթութիւն. որպէս ընդհանուր, նոյնպէս և մասնագիտական: Նբանցից որն է աւելի անհրաժեշտ դժուար է ասել, կարելի է միայն ասել համոզմամբ որ 9 միլիոն ազգաբնակչութիւնը անհնար է զբկել, հայրենիքում բարձրագոյն ուսում ստանալու միջոցից: Ինչ վերաբերում է բարձրագոյն ուսումնարանի տիպարին, այսինքն, համալսարանի կամ պոլիտեխնիկումի ընտրութեանը, նա կարծում է, որ տեխնիկական գիտութիւնների այժմեան դրութիւնում մեծ զանազանութիւն չկայ այդ երկու տիպարների մէջ և կարծում է, որ լիովին հնարաւոր է միացնել այդ երկու տիպարները մի ուսումնարանի մէջ, անուանելով նրան համալսարան տեխնիկական բաժանմունքներով, կամ պոլիտեխնիկական ճեմարան գիտական ֆակուլտետներով:

Ի հարկէ, իսկապէս դա միեւնոյնն է: Այդպիսի միութիւն համալսարանի և տեխնիկական ֆակուլտետների հետ բոլորովին կտրելի բանէ. Եւրոպայում կայ այդպիսի միութեան օրինակ, այն է. Բուդապէշտի պոլիտեխնիկումը, ուր մաթեմատիկական և բնագիտական ֆակուլտետներին կից կան՝ տեխնիկական, մեքենայագիտական, շինողական, էլէքտրոմեքենայագիտական, հանքագիտական և այլ ստորաբաժանմունքներ: Այդպիսի ձուլումն, Ս. Ի. Դրոժժինինի կարծիքով, վերին աստիճանի նպատակայարմար է, որովհետեւ, տեխնիկական բաժան-

մունքների առաջին դասընթացի լեկցիաները ընդհանուր են և պէտք է լինեն համալսարանի մաթեմատիկական և բնագիտական ֆակուլտետների լեկցիաների հետ, որ միջոց է ընծայում առաջինը խնայողութիւնն անել պրոֆեսսորների թուի վերաբերմամբ, միւս կողմից միացնել տեխնիկական բաժանմունքները այնպիսի ֆակուլտետների հետ, ինչպիսին են՝ իրաւաբանականը և էկոնոմիկականը, ինչպէս այդ տեղի ունի Ս. Պետերբուրգի պօլիտեխնիկական ճեմարանում, էկոնոմիկական և երեք տեխնիկական բաժանմունքներ ունենալը շատ շահաւէտ է, որովհետեւ զանազան գործնական աշխատութիւնների պահանջած հիմնարկութիւնները մասամբ կը կառավարուեն հումանիտար ֆակուլտետների հաշուով: Այդ կերպարանափոխման շնորհիւ իւրաքանչիւր ուսանողի վրայ ունենալիք ծախսը երկրին աժան կը նստի:

Միմիայն տեխնիկական բաժանմունքներ բացանելու կողմնակիցները սովորաբար ցոյց են տալիս երիտասարդութեան առանձին ձգտումը դէպի տեխնիկական և իրաւի այդ բանը նկատելի էր մինչև այժմ և մասամբ հիմա իսկ: Սակայն այդ երևոյթը նորանով է մեկնւում, որ տեխնիկական ուսումնարանների սակաւութեան պատճառով շատ սակաւաթիւ ինժեներներ էին դասընթաց աւարտում և բացակայում էր աշխատանք ձեռք բերելու այն մրցումը, որ բնականաբար պէտք է ստորացնէր արուեստագէտ ուսեցրած ինժեներական աշխատանքի վարձատրութիւնը: Վերջին 10 տարուան մէջ Ռուսաստանում տեխնիկական ուսումնարանների թիւը շատանալու հետ ի միասին իրաւի նկատւում է երիտասարդութեան մէջ սառնութիւն դէպի տեխնիկական ուսումնարանները:

Ի նկատի առնելով բոլոր վերոյիշեալը, պ. Դրուժինինը նպատակայարմար կը համարէր հիմնել Կովկասում համալսարանի ժողովրդական գիտութիւնների՝ մաթեմատիկայի և բնագիտականի ֆակուլտետներով: Միեւնոյն ժամանակ այնպէս, որ վերջին ֆակուլտետները, մօտաւորապէս 3-դ դասընթացից սկսած, բաժանուեն՝ գիտական և տեխնիկական բաժանմունքների:

Մ. Ա. Պալուրը, ընդունելով այս կարծիքը, գտնում է, որ մի ուսումնարանի մէջ զանազան բաժանմունքների այդպիսի միացումը կը տայ և մի այլ արդիւնք. միեւնոյն է տեխնիկական բաժանմունքներին հարկաւոր են զուտ գիտութեան ներկայացուցիչներ, իսկ վերջիններին աւելի գրաւիչ է համալսարանը, քան թէ պօլիտեխնիկումը: Տեխնիկական բաժանմունքները կարելի կլինէր պահել տեղական արդիւնաբերութեան տէրէ-

քի հաշուով, իսկ համալսարանական կուրսերը արքունի հաշ-
ւով:

Ա. Ս. Պոսնիկովը կարծում է, որ բարձրագույն ուսումնա-
րանին անհնար է տալ ծառայակցական կերպարանք և թեո-
րետիկական խնդիրները չպէտք է ստորադրուեն գործնակա-
նութեան: Բարձրագույն դպրոցը պէտք է պահպանէ գիտա-կր-
թական ուսումնարանի բնաւորութիւն: Ցանկալի է միայն, որ
նա չմնայ առաջուան նեղ շրջանակի մէջ: Համալսարանը,
ի նկատի առնելով ժամանակի պահանջը, մեկուսացրել է
բժշկական ֆակուլտետը, որ իւր գործնական նպատակներով
աւելի նման է տեխնիկական ուսումնարանի, քան թէ համալ-
սարանի միւս ֆակուլտետներին: Նոյնպէս էլ իրաւագիտա-
կան ֆակուլտետը կորցրեց իւր զուտ գիտական նշանակու-
թիւնը, ընդունելով իւր կազմի մէջ էկոնոմիկական և պետա-
կան գիտութիւնները: Այդ պատճառով պ. Պոսնիկովը կար-
ծում է, որ պէտք է բարձրագույն ուսումնարանի մէջ միացնել
համալսարանական դասընթացները տեխնիկական բաժանմուն-
քներին հետ:

Խ. Ա. Վիրմիշևը, թէպէտ և Կովկասի համար համալսա-
րանը անհրաժեշտ է համարում, սակայն գործնականապէս
աւելի իրագործելի է ճանաչում պոլիտեխնիկում հիմնելու
ձրագիրը: Նրանից և պէտք է սկսել: Իսկ պոլիտեխնիկումի
մէջ պէտք է առաջին տեղը տալ իրաւագիտական և էկոնո-
միկական բաժանմունքներին, ի նկատի ունենալով, որ այժմ
հասարակութեան մէջ լայնարձակ կերպով զարթնել է հետա-
քըքրութիւն դէպի պետականական հարցերը: Թիֆլիզում իրա-
ւագիտական ֆակուլտետ բանալը կը գրաւէ մեծ գիտական ու-
ժեր, որ համալսարանի մէջ գործելուց զատ, անշուշտ, կը տան
իրանց ազատ ժամերը լայնարձակ կերպով ընդարձակելու ազ-
գաւանակութեան մէջ պետականութեան վերաբերեալ գիտութիւն-
ները, կազմակերպելով հանրամատչելի դասախօսութիւններ և
այդ ճանապարհով միջոց տալ հասարակական կեանքին
մասնակցելու, ինչպէս մենք այդ տեսումն ենք բոլոր համալ-
սարանական քաղաքներում: Գիտականապէս պատրաստուած
այդպիսի ուժերի ազդեցութիւնը, անշուշտ, առաւել ևս բարե-
պտուղ կը ներկայանայ այնպիսի ժամանակ, ինչպէս է այժմ
մերը, երբ ժողովրդական միտքը անդրդում թափով, որոնելով
լաւագոյն ձևեր հասարակական և պետական կեանքի համար,
առանց զանազանելու՝ ազանութիւնով յարձակում է շուկայի
գրականութեան հրամցրած ամեն ինչի վրայ: Գիտական իմաս-
տը բոլորից արագ միջոց կը գտնի այդ գիտութեան ծառաւը

ուղղել դէպի աւելի մտաարթուն ճանապարհով գնահատելու իրականութիւնը: Այդպիսի արդիւնաւէտ ազդեցութեան աղբիւր կարող է լինել իրաւարանական կամ աւելի ճիշտ պետադիտական ֆակուլտետը, ունենալով այն գիտական ուժերը, որ նա կը հաւաքէ իր շուրջը:

Ա. Ս. Պոսնիկովը, գերադասելով հանրակրթական դասընթացը, առաջարկում է սկսել իրաւարանական բաժանմունքից, սակայն ոչ այն բովանդակութիւնով, որ նա ունի ռուսական համալսարաններում: Կարևոր է լրացնել նրան էկոնոմիկական և պետական գիտութիւններով, այնպէս, ինչպէս Ստրազըրուզում իրաւագիտական առարկաներին զուգընթաց կարդացում է պետականագիտութիւն, Լայբցիխում միացրած են իրաւագիտական և էկոնոմիկական բաժանմունքները: Պետերբուրգի պօլիտեխնիկական ճեմարանում ենթադրուած էր էկոնոմիկական բաժանմունքի մէջ մտցնել հիւպատոսական բաժին, սակայն որովհետև արտաքին գործոց նախարարութիւնը ունի արդէն այդ մասի մասնագիտական դասընթացներ, ուստի չէր թոյլ տուած պօլիտեխնիկումի ծրագիրը ընդլայնացնել այդ ուղղութիւնով:

Ֆ. Յ. Լեւենսոն-Լեսսինդ հակառակ աւելի առաջ յայտնած կարծիքներին, հարկաւոր է համարում ապագայ Կովկասեան համալսարանում ունենալ հանքագործական բաժանմունք և լեռնագիտական բաժանմունքի հետ միացրած էլէկտրօ-քիմիագիտական և ոչ թէ էլէկտրօ-մեքայանագիտական բաժանմունք: Այնուհետև ցանկալի է նոյնպէս գիւղատնտեսագիտականը:

Խ. Ա. Վիրսիշիւր հարկաւոր է ճանաչում բացի իրաւագիտական էկոնոմիկական բաժանմունքը, առաջին իսկ նուազում հիմնել գիւղատնտեսական բաժանմունք, որի համար կան արդէն միջոցներ՝ Թիֆլիս քաղաքը յատկացնում է 200 դեսեստին... հող, գանձարանը մեծ գումար է տալիս Թիֆլիսի շերամագիտութեան ուսումնարանին, որը, ինչպէս և միւս գոյութիւն ունեցող գիւղատնտեսական կայարաններ և փորձնական դաշտագետիւնները (Սաքարինը և ուրիշները) կը մտնեն ապագայ Կովկասեան պօլիտեխնիկումի կազմի մէջ, որպէս նրա գործնական հիմնարկութիւններ:

Իշխան Գ. Մ. Թսւմանովը ներկայ եղող Կովկասցիների կողմից շնորհակալութիւն է յայտնում խորհրդակցութեան նախագահ Ա. Ս. Պոսնիկովին և խորհրդակցութեանը մասնակցող բոլոր պրօֆեսորներին և խնդրում է մի անգամ էլ ժողովուել: Առաջին խորհրդակցութեան մէջ մեծամասնութիւնը կողմնա-

կից է բարձրագոյն ուսումնարանի խառն տիպարին՝ համալսարանին տեխնիկական բաժանմունքներով: Սակայն ցանկալի է, բացի բարձրագոյն ուսումնարանի ընդհանուր տիպարը, որոշելը լսել նոյնպէս տեղեակ անձանց կարծիքը, որ ֆակուլտետներէց հարկաւոր է սկսել բարձրագոյն դպրոց հիմնելիս և մօտաւորապէս որքան կարժենայ նրա պահպանութիւնը:

Այդ հարցը լուծելը շատ կարեւոր է, որովհետեւ գործը նախաձեռնողների նիւթական միջոցները սուղ են, այն ինչ ամբողջ երկիրը սպասում է շուտափոյթ բաց անել այդպիսի ուսումնարան:

Ներկայ եղողները ընդունեցին այդ առաջարկը և որոշեցին մօտ ժամանակ նորէն ժողովուել, սակայն արդէն ոչ թէ Լեւոնյում, այլ Պետերբուրգում, որ հեշտանայ խորհրդակցութեանը մասնակցելու Պետերբուրգի մնացեալ քարձրագոյն ուսումնարանների ներկայացուցիչներին:

Օրագրութիւն հոկտեմբերի 7-ի 1906 թ.

Խորհրդակցութիւնը տեղի ունէր ճանապարհահերի հաղորդակցութեան ձեւարանի գրադարանում: Ներկայ էին 22 մարդ, այն է՝ ճեմարանի դիրեկտօր Ա. Ա. Բրանդտը, Պետերբուրգի իգական բժշկական ճեմարանի դիրեկտօր Ս. Ս. Սալազկին, հանքագործական բաժանմունքի ղեկան Յ. Ս. Գամբարով, Պետերբուրգի տեխնօլոգիան ճեմարանի դասատու Մ. Գ. Եւանդուովը, ցեղադրագէտ պ. Պատկանովը, Բաթումի քաղաքագլուխ իշխ. Ի. Զ. Անդրոնիկովը, առևտրականութեան և արդիւնաբերութեան պաշտօնեայ պ. Գալիցկիյ, էկօնօմիկական հարցերի մասին գրող Վ. Ֆ. Թոթումեանցը, բժշկապետ Լորիս-Միկելովը, ինժեներ Ալիբէկովը և սեպտեմբերի 21-ի խորհրդակցութեան մէջ մասնակցողների մեծամասնութիւնը:

Ներկայ եղողների խնդրանօք նախագահում էր՝ Ա. Ս. Պօսիկովը:

Պրոֆեսօր Ա. Ա. Բրանդտը, յայտնեց որ նամանր ամասնօրէն հարցը չէ իմաստասիրել: Թւում է, թէ Կովկազին ամենից. աւելի հարկաւոր է լեզուագիտական ֆակուլտետ ցեղադրական բաժանմունքով: Ինչպէս յայտնի է Կովկազում. բազմաթիւ ազգութիւններ և պատմական հնութիւններ կան: Նրանց ոչ ոք բաւականաչափ չի իմաստասիրել, այն ինչ նրանք արդէն անհետա՛նում են: Այնուհետեւ, պրօֆ. Բրանդտի կարծիքով, երկիրը կարօտ է տեղական բնութեան և կեանքի հետ ծանօթ բժշկներին, Յունուար, 1907.

ուստի հարկաւոր է բժշկական ֆակուլտետ: Ասում են, թէ այդ ֆակուլտետը թանկ է, սակայն ի նկատի պէտք է ունենալ, որ մասնագիտական տեխնիկական ուսումնարաններն էլ թանկ են նստում, թանկ արժէ և ֆիզիկո-մաթեմատիկական ֆակուլտետը: Անհրաժեշտ են ի հարկէ և տեխնիկական բաժանմունքներ: Ամենից լաւն է, իլլրև օրինակ, վեր առնել Պետերբուրգի տեխնոլոգիական ճեմարանի մեքենայագիտական բաժանմունքը, որը լաւ դործնական տեխնիկներ է ընծայում: Ինչ վերաբերում է իրաւագիտական—էկոնոմիկական ֆակուլտետին նա կը դուրս թողնի միայն չինովնիկներ և ոչ թէ կեանքին հարկաւոր մարդիկ:

Պրոֆ. Ն. Ի. Կարէնը նոյնպէս այն կարծիքին է, թէ ապագայ Կովկազեան բարձրագոյն ուսումնարանի համար ամենից աւելի ցանկալի է պատմական-լեզուագիտական ֆակուլտետ: Երկիրը կարող է գիտութեանը մատակարարել իմաստասիրելու համար հարուստ նիւթ: Միևնոյն ժամանակ այդ ֆակուլտետի ծախքերը այնքան մեծ չեն լինիլ, որքան միւս բաժանմունքներին: Յանկալի է միայն, որ յիշեալ ֆակուլտետը միւս ալլալիսի ֆակուլտետների ընդօրինակութիւնը չլինի, այլ յարմարուած լինի երկրի պահանջներին: Պէտք է առանձին ուշադրութիւն դարձնել՝ հնախօսութեան և տեղական լեզուների իմաստասիրութեան վրայ:

Պրոֆ. Վ. Ֆ. Գերլովսկին հակամիտ է պրոֆ. Բրանդտի կարծիքին, նա գտնում է, որ Կովկազին պիտանի է իրաւաբանական ֆակուլտետը: Եթէ վերջինս և մատակարարէ իսկապէս պաշտօնեաներ, անշուշտ լուսաւորութեան, իսկ այդ փոքրը ծառայութիւն չէ Կովկազեան ապագայ համալսարանի կողմից: Այժմս ազգաբնակչութիւնը շատ է տանջւում նրանից, որ նրան կառավարում է տգէտ պաշտօնէութիւն: Սակայն Կովկասին պէտք չեն այնպիսի իրաւաբանական ֆակուլտետներ, ինչպիսին գոյութիւն ունի մեր համալսարաններում: Պէտք է ֆակուլտետ քաղաքագիտական և էկոնոմիկական գիտութիւնների, ուր, ինչպէս Լոնդոնի էկոնոմ. և քաղաքապետ. գիտութիւնների ուսումնարանում, իմաստասիրէին այնպիսի առարկաներ, ինչպէս օր. կուլտուրայի պատմութիւնը, սօցիալական առողջապահութիւնը, սահմանադրական իրաւագիտութիւնը և այլն: Առհասարակ, անհրաժեշտ է ընդլայնացնել այժմեան իրաւաբանական ֆակուլտետի շրջանակը: Ապացոյց, թէ նա հնացել է, կարող է լինել այն, որ ամենալաւ փիլիսոփաներ էկոնոմիստներ և սոցիոլոգներ ինչպէս օր. Զօն-Ստուարդ Միլը, Հերքերտ Սպենսեր և այլք, համալսարանից չեն դուրս գալիս: Այ-

նուհետև, պրոֆ. Դերիսխիսկու կարծիքով, Կովկասին հարկաւոր են ֆիզիկո-մաթեմատիկական, նոյնպէս և բժշկական ֆակուլտետները:

Դ. Խ. Զաւրիւնը համակարծիք յայտնելով իրան պրոֆ. Դերիսխիսկու կարծիքին, թէ որպէս հիմք իրաւագիտական և առհասարակ հումանիտարական բաժանմունքների, պէտք է դրուեն մարդկային հասարակութեան վերաբերեալ գիտութիւնները և նրանց հիմքի վրայ կանգնեցնել, որպէս իրաւաբանական, նոյնպէս և էկոնոմիկական ստորաբաժանմունքները պ. Զաւրիւնը կարծում է համալսարանի միւս բաժանմունքին հիմք պէտք է դրուի ֆիզիկո-մաթեմատիկական ֆակուլտետը և մինչև անգամ ֆիզիկո-քիմիական բաժանմունքը: Այդ մտքի վրայ յենուած պէտք է շինուեն մնացեալ տեխնիկական և ընական գիտութիւնների բաժանմունքները՝ ինչպէս զուտ ընագիտական կարգի, նոյնպէս բժշկական և գիւղատնտեսականը մի կողմից, իսկ միւս կողմից՝ մեքենայագիտական, լեռնագիտական և այլ, այսպէս անուանուող, տեխնիկականները: Այդպիսի կազմակերպութիւնից կը առաջանայ գիտական և տեխնիկական մասերի մի ներդաշնակ ամբողջութիւն, որովհետև տեխնիկական գիտութիւնները ճշդող ազդեցութիւն չեն ունենալ թէօրիտիկական գիտութիւնների զարգացման վրայ, այլ ընդհակառակը տեխնիկական գիտութիւնները, որ ներկայացնում են, որպէս թէօրէտիկական գիտութիւնների մասնաւոր գործադրութիւնը որևէ որոշ հարցի վերաբերմամբ, կը օգտուեն միայն այդպիսի կապակցութիւնից: Զպէտք է ժողանալ, որ համալսարանը ներկայանում է՝ ոչ միայն ուսումնարան այլև ուսումնական հիմնարկութիւն: Եթէ տեխնիկական տիպար ունեցող ուսումնարանի մէջ հնարաւոր է թէօրէտիկական գիտութիւնների դաստանդութիւնը կատարել ոչ աւելի վատ քան համալսարանում, նոյնը չէ կարելի ասել գործի գիտնական կողմի մասին: Արդէն այն բոլորից, երբ այլևս կարելի չլինի սահմանամանափակուել միայն հիմունքներով, այլ հարկաւոր լինի առաջնորդել ուսանողներին դէպի ինքնուրոյն գիտական իմաստասիրութիւններ, համալսարանական կազմակերպութեան և տեխնիկական ուսումնարանի մէջ գործածուող ուղղութիւնների զանազանութիւնը կը արտայայտուի ուժեղապէս: Նոյնը աւելի բարձր աստիճանով կանգնում է պրոֆեսսորի, որպէս իմաստասիրողի առաջը: Նա որպէս տեխնիկական ուսումնարանի ներկայացուցիչ, սահմանափակուած է թիմաներ ընտրելու մէջ:

Պրոֆ. Ս. Ս. Սալադնիկովը ընդդիմախօսում է, որ կարիք

չկայ միացնել տեխնիկական բաժանմունքները համալսարանի հետ և թէ մասնաւորապէս կարելի չէ բժշկական ֆակուլտետը կանոնաւորապէս կազմակերպել եթէ նա անկախ չէ դըրուած, բացի այդ նա կարծում է, որ դեռ այժմս բժշկական ֆակուլտետը շատ թանկ կարծենայ Կովկազին: Պետերբուրգի կանանց բժշկական ճեմարանը, չնայելով իւր համեստ կազմակերպութեանը ֆարեկան արժէ ոչ պակաս 300 հազար ռուբլուց, որից 160 հազարը ստացւում է ուսման վարձից, իսկ 140 հազարը օժանդակութիւն է նախարարութեան կողմից: Այդպիսի միջոցներ Կովկասեան բարձրագոյն ուսումնարանը սկզբում, հաւանական է, որ չի ունենալ և այդ պատճառով լաւ կը լինի դեռ այժմս բաւականանալ ֆիզիկո-մատեմատիկական ֆակուլտետով: Սակայն պրոֆ. Սալազկինը ընդդէմ է, որ համալսարանական դասընթացքը խառն լինի պոլիտեխնիկականի հետ: Այդ դասընթացները զանազան նպատակների են հետևում և չեն կարող մի ամբողջութիւն կազմել: Թեօրետիկական առարկաների դասաւանդութիւնը տեխնիկական ուսումնարաններում չէ կարող կանգնել իսկական գիտական բարձրութեան վերայ:

Ի. Ֆ. Զաւրիւնով, համաձայնելով այդ կարծիքի հետ, ցոյց է տալիս միայն, որ ենթադրուած բարձրագոյն խառն ուսումնարանի մէջ նպատակ չկայ թեօրետիկական գիտութիւնները ստորադրել տեխնիկային, որպէս զուտ տեխնիկական ուսումնարանում: Մենք կունենանք իսկական ֆիզիկո-մաթեմատիկական ֆակուլտետ, որի մէջ թեօրետիկական գիտութիւնները դրուած կը լինեն բոլորովին անկախ: Սակայն եթէ նրա հետ կից դրուած լինեն և տեխնիկական բաժանմունքներ, թեօրետիկական գիտութիւնները միայն շահ կունենան, որովհետեւ բացի այն խնդիրները, որ ըղխում են գիտութեան բնականաբար զարգանալուց, տեխնիկան կը ներկայացնէ թեօրետիկական գիտութիւններին իր խնդիրները: Այդ խնդիրները երբեմն բոլորովին կապուած չեն լինում գիտութեան ընթացիկ ուղղութեանը, որ յաճախ հնամուլ է լինում:

Պրոֆ. Ս. Ի. Դրոլմինինը կարծում է նոյնպէս, որ կենքը ինքը արդէն առաջ է մղել բարձրագոյն ուսումնարանի խառն տիպարի հարցը: Զիտսելով մինչև անգամ Բուդապէշտի համալսարանի մասին, բաւական է յիշել Հետտինգենի համալսարանը, ուր մաթեմատիկայի թեօրետիկական իմաստասիրութիւնը միացրած է գործնական տեխնիկական նպատակների հետ: Ապագայ կովկասեան համալսարանի մէջ ցանկալի է բանալ ֆիզիկո-մաթեմատիկական ֆակուլտետ և միաժամանակ բնագիտական բաժանմունքին կից կարելի է ունենալ հանքագիտական

ստորաբաժին, իսկ մաթեմատիկականին կից՝ էլէքտրոմեքե-
նայագիտական ստորաբաժին:

Ս. Օ. Գուլիշանբարովը ընդլայնացնում է անցեալ խորհր-
դակցութեան մէջ յայտնած միտքը և գտնում է, որ այժմ
գիտութիւնը տեխնիկներ են առաջ մղում և թէ այդ պատճա-
ռով Կովկասում հարկաւոր է ունենալ պոլիտեխնիկում նաֆթի
տեխնոլոգիայի ամբիօնով:

Պրոֆ. Մ. Ա. Շատելէնը կարծում է նոյնպէս, որ բացի
քաղաքագիտական-էկոնոմիկական բաժանմունքից, պէտք է ուղ-
ղակի տեխնոլոգիական ֆակուլտետ, առանց ֆիզիկո-մաթեմատի-
կականի, և միաժամանակ տեխնոլոգիական ֆակուլտետին կից
կարելի է բանալ՝ լեռնագիտական, մեքենայագիտական, գիւ-
ղատնտեսական և հանքագործական բաժանմունքներ էլէկտրո-
քիմիականի հետ:

Ա. Ի Վանշիյոտ և Մ. Գ. Ալիբեկովը ամենից առաջ ի նկատի
առնելով Կովկասեան արդիւնաբերութեան կարիքները ընդու-
նում են լրիւ պրոֆ. Շատելէնի կարծիքը:

Գ. Ֆ. Տիգրանովը կարծում է ընդհակառակը, որ ամենից
առաջ հարկաւոր են կալիպագէտներ, որոնց կարող է տալ
միայն համալսարանը առանց տեխնիկական բաժանմունքների:

Բժշկատիւ Ի. Զ. Լորիս-Մելիկովը, ի նկատի ունենալով մի
կողմից երկրի կարիքները, իսկ միւս կողմից այն միջոցները,
որ ունին գործի ղեկավարները, կարծում է, որ հիմա իսկ կա-
րելի է հիմնել էկոնոմիկական և տեխնիկական բաժանմունք-
ներից մի փոքրածախս ունեցողը:

Վ. Ֆ. Թոթովմանը երկրի համար շատ հարկաւոր է համա-
րում գիւղատնտեսական բաժանմունքը և նրա հետ սերտ կա-
պակից է համարում էկոնոմիկականը, մատնացոյց է լինում
նորերումս հիմնած Բրիւսսելի Զ-դ համալսարանի վերայ, ուր
առաջ բաց էր արած էկոնոմիկական-սօցիալականը, իսկ յետոյ
տեխնիկական բաժանմունքը: Էկոնոմիկական բաժանմունքը չը-
պէտք է լինի իրաւաբանականի միայն հատուածը, եթէ ոչ նա
աւելի միայն պաշտօնեաներ կը տալ:

Իշխ. Գ. Մ. Թումանով: Չը պէտք է հետեւի՝ ոչ նեղ գիտա-
կան և ոչ նեղ գործնական նպատակների: Բացառապէս գիտ-
նական ֆակուլտետներ-պահպանելը, ներկայ միջոցները վեր
առած, մեր ուժերից բարձր է: Այդ ֆակուլտետները շատ
փոքրաթիւ ուսանողներ են գրաւում և ուսման վարձի աննշան
քանակութիւնից ստիպուած հարկաւոր կը լինի դիմել զանա-
քանի օժանդակութեանը: Ինչ վերաբերում է նեղ մասնագիտա-
կան բաժանմունքներին: Ինչպէս են, օրինակ, լեռնագիտակա-

նը և գիւղատնտեսականը, գործնական անձանց կարծիքով հարկաւոր են ամենից առաջ. միջնակարգ լեռնագիտական և գիւղատնտեսական ուսումնարաններ: Գերադասելի է կանգնել խառը բարձրագոյն ուսումնարանի տիպտրի վերայ և բաց անել սոցիալ-քաղաքագիտական ֆակուլտետ իրաւաբանական և էկոնոմիկական բաժանմունքներով և ֆիզիկո-մաթեմատիկական ֆակուլտետ էլէկտրո-մեքենայագիտական և էլէկտրո-քիմիական բաժանմունքներով: Այդ ֆակուլտետները կը զրաւեն բաղմաթիւ ունկնդիրներ և իրանք իրանց ծախսերը կը լրացնեն՝ այն օժանդակութիւնների հետ ի միասին, որ խոստացել են քաղաքները և նաւթթարդիւնաբերական ժողովը: Այդ ձևով բարձրագոյն ուսումնարան կարելի է բաց անել հիմա՝ իսկ:

Պրոֆ. Յ. Ս. Գամբարովը հարկաւոր է համարում բաց անել ժողովրդագիտական ուսմունքների բաժանմունք իրաւագիտական և էկոնոմիկական ստորաբաժանմունքներով: Պրոֆեսոր Մ. Մ. Կովալսկիւս յանձնարարութիւնով, որը պատահաբար չկարողացաւ մասնակցել այս խորհրդակցութեանը, պրոֆ. Գամբարովը առաջարկում է այդ բաժանմունքի մէջ հիմնել մահմեդական իրաւաբանութեան և համեմատական իրաւագիտութեան պատմութիւնն: Ահհրաժեշտ է նոյնպէս ֆիզիկո-մաթեմատիկական բաժանմունքը:

Պրոֆ. Ա. Ս. Պոսնիկովը, պաշտպանելով այդ կարծիքը, առաջարկում է ընդունել իբրեւ հիմունք Կովկազեան ապագայ բարձր ուսումնարանի, բուսականութիւն տալ կեանքի պահանջներին: Աժմեան ուսումնարանները և ոչ միայն իրաւաբանական ֆակուլտետը միայն պաշտօնեաներ են տալիս: Իւրաքանչիւր ուսումնարան ձգտում է գայթակղել ուսանող երիտասարդութիւնը աստիճաններով, դուրս թողնելով ամեն մէկին որոշ աստիճանով: Նոր դպրոցը պէտք է աւելի մօտ կանգնի կեանքին և ստեղծէ գիտական և տեխնիկական ուսումնարանի խառ տիպար: Այդ իսկ ուշադրութեան առնելով, հանդիսականները այլ ևս չեն կարող մտնել աւելի մանրամասնութիւնների մէջ և որոշել, թէ բացի հանրակրթական բաժանմունքները, այլ ևս իրաւաբանական բաժանմունքներ են պէտք: Տեղական կեանքը ինքը պէտք է ցոյց տայ, թէ արդեօք ինչպիսի տեխնիկական բաժանմունքներ հարկաւոր է բանալ ապագայ Կովկասեան համալսարանում:

Պրոֆ. Յ. Ի. Լեւնեսոն-Լիստինգ կարծում է, որ խառն տեսակի բարձրագոյն ուսումնարանը չի կորցնի գիտական նշանակութիւն: Առանց համալսարանական դասընթացի մնալը անհնար է, նա բաղմաթիւ լուսաւորուած մարդիկ է պատրաստում: Գի-

տուժեան և տեխնիկայի փոխադարձ ազդեցութիւնը կարևոր է: Գիտութիւնը ուժ է քաղում տեխնիկայից և փոխադարձը տեխնիկան օգտուում է գիտութիւնից: Կեանքը ինքն է առաջ մղում այդ հասկացողութիւնը: Քննադատելով Վարդապետի համալսարանի և պօլիտեխնիկումի վիճակը, իշխանութիւնը այժմ ինքն էլ աչքի առաջ ունի այն կարծիքը, թէ ցանկալի է միացնել այդ երկու բարձրագոյն ուսումնարանները:

Իշխ. Ի. Զ. Անդրոնիկով: Նայելով հարցին մասնաւորապէս վրաց աշխուսականութեան շահերի կողմից, չէ կարելի չցանկալ, որ հիմնուի գիւղատնտեսական բաժանմունք: Սակայն ի նկատի առնելով ներկայ բոլորի շահերը ընդհանրապէս, ցանկալի է ամենից առաջ ունենալ բազմակողմանի դարգացած հասարակական գործունեաներ, նրանց պատրաստում է էկոնոմիկական բաժանմունքը և այնուհետև բնագիտականը:

Իշխ. Գ. Մ. Թումանովը, հերկայ եղող կովկասցիների կողմից շնորհակալութիւն յայտնելով պրոֆեսորներին, որ նրանք լսելով իրանց կողմ օգնութեան հասան, ցանկութիւն յայտնեց, որ մայրաքաղաքի պրոֆեսորները յառաջիկայում էլ նոյնքան ուշադիր մնան դէպի հեռու սահմանագլուխ երկրի մտաւոր կարիքները. նա զուրկ է գիտութեան լոյսից և ցանկալի է, որ ձեռնաս մէջ, նրանք համաձայն իրանց մասնագիտութեան բաժանուելով առանձնախմբերի, մի անգամ ևս ժողովուեն այդ նշանաւոր հարցը մանրամասնօրէն մշակելու համար, որ կարելի լինի ամենամօտ ապագայում իրագործել Կովկասի արդարացի պահանջը:

Այդ խօսքերը ընդունեցին միասիրտ ծափահարութիւններով և առաջարկը ընդունուեցաւ միաձայն: Ծափահարութիւնները ուղղած էին ռուսական գիտութեան այն ներկայացուցիչներին, որոնք իրանց սրտին մօտ ընդունեցին օտար ծայրաերկրի կարիքները և իրանց մասնակցութիւնով յարգեցին յիշեալ խորհրդակցութիւնները:

Վերևը առաջ բերած բոլոր կարծիքները. իշխ. Գ. Մ. Թումանովը զեկուցեց նոյեմբերի 18-ին Թիֆլիսում Ռուսաց Տեխնիկական Կայսերական Ընկերութեան կովկասեան բաժանմունքին. անդամները լիովին համաձիտ յայտնեցին իրանց զեկուցանողի այն կարծիքին, թէ ի նկատի առնելով այնպիսի ընդարձակ և հարուստ երկրի բազմակողմանի կարիքները, ինչպիսին է Կովկազինը, տեղական ազգաբնակչութեանը կարող չէ բաւականութիւն տալ մի պօլիտեխնիկում կամ մի համալսարան, թէ հարկաւոր է բարձրագոյն ուսումնարան աւելի ընդարձակ ծրագրով, այն է՝ համալսարան տեխնիկական բա-

ժամանակներով: Տեխնիկական ընկ. Կովկասեան բաժանմունքը զեկուցանողի հետ ի միասին կարծում է, որ միջոցների սըղուլթեան պատճառով, կարելի էր տուաջիկայ ուսումնական տարեշրջանում բաց անել դեռ այժմ համալսարան իրաւաբանական և էկոնոմիկական ֆակուլտետներով, իսկ հետեւեալ նուազում, նոր օժանդակութիւններ ստանալուց յետոյ, ֆիզիկո-մատեմատիկական ֆակուլտետ երկու տեխնիկական բաժանմունքներով:

Ներկայ եղողները այդպիսի եղբայրակութեան հասան, ընդունելով զեկուցանողի հետեւեալ քննադատութիւնները:

Զեկուցանողի կարծիքով ապագայ Կովկասեան համալսարանում կամ պոլիտեխնիկումում կը նկատուի նոյնպիսի հոսանք ուսանող երիտասարդութեան, որպիսին նկատում է բոլոր միւս բարձրագոյն ուսումնարաններում:

Ինչպէս երևում է Թիֆլիզում պոլիտեխնիկական ուսումնարան հիմնելու գլխաւոր կոմիտետի կողմի նոր կոչից, Կովկասի կլասիկական գիմնաղիօնները արձակում են տարեկան 700 ուսումնականներ: Եթէ ինկատի տանենք, որ Կովկազում միջնակարգ ուսումնարանների թիւը համարեա իւրաքանչիւր տարի աւելանում է և թէ այժմուս ընդունում են բարձրագոյն ուսումնարանները ոչ միայն գիմնաղիտներին, այլև բէալիստներին, սեմինարիստներին, կադետների կորպուսների աշակերտներին և մինչև անգամ կանանց, այն ժամանակ մեծ լաւատեսութիւն չի լինիլ, վերոյիշեալ թիւը հասցնել մինչև 1000-ի: Այնուհետև պէտք է ինկատի առնել, որ միջնակարգ ուսումնարանների շրջանաւարտներից գնում են իրաւաբանական ֆակուլտետը մօտաւորապէս նրանց քաւորդ մասը, ներկայ դէպքում, ուրեմն 250 մարդ: Կարելի է ենթադրել, որ այդ թուից սեղս կը մնայ կէսը՝ 125, իսկ միւս կէսը կը հեռանան Կովկազից դուրս քաղաքներ և նրանց տեղը ոչ ոք ուրիշ քաղաքներից չի ուզենալ մտնել կովկազեան բարձրագոյն ուսումնարանը: Այսպէս ուրեմն կովկազեան պոլիտեխնիկումը կամ համալսարանը, եթէ նա ունենայ իրաւաբանա-էկոնոմիկական բաժանմունք կը մտնեն յայնուամենայնիւ ոչ պակաս, քան թէ ամեն տարի 125 մարդ կամ 4 տարուան ընթացքում. 500 ուսանող: Եթէ բոլոր 500 ուսանող իրանք կամ բարեգործական ընկերութիւնների օգնութիւնով վճարեն ուսման վարձ 100-ակ ան ը. կը ստացուի 50 հազար ը. իսկ այդ գումարը նոյն չափի օժանդակութեան հետ որ խոստացել են և նաւթարդիւնաբերողների փողովը, մասնագէտների կարծիքով լիովին բաւական է, որ պահուեն հասարակական և քաղաքագիտական գի-

տուժիւնների ֆակուլտետ երկու ստորաբաժանմունքներով՝ (3 դասընթացից սկսած) իրաւաբանական և էկոնոմիկական:

Ինչ վերաբերում է ազագայ կովկասեան բարձր ուսումնարանի շինութեանը, նրա մասին, իհարկէ, պէտք է շարունակ մտածել: Սակայն ում յայտնի է, թէ ինչպէս են բացուել այդպիսի ուսումնարանները ուրիշ տեղերում, նա կը հաշտուի առաջին նուազում և վարձած կացարանի հետ: Անցեալ տարի բացուեցաւ Պետերբուրգում կանանց բարձրագոյն պօլիտեխնիկական կոլբսեր և չնայելով, որ հարկաւոր էր կազմակերպել ֆիզիկական կարէնետ, լաբօրատօրիա, նկարչարան և այլն, գործին նախաձեռնողները չգժուարացան կազմակերպել այդ բոլորը վարձած բնակարանի մէջ: Իսկ իրաւաբանա-էկոնոմիկական բաժանմունքի համար, որ ենթադրուում է բաց անել առաջին նուազում, բաւական է 2—3 մեծ սենեակ: Առաջին դասընթացում սովորաբար աւանդում են 5—6 առարկայից ոչ աւելի, միևնոյն ժամանակ բոլոր առարկաները չեն դասախօսւում շտրաթուայ մէջ ամեն օր: Ուրեմն առաջին դասընթացի համար բաւական է և մի դահլիճ, լինի դա Կ. Ե. Ջուբալովի ժողովրդական տան մէջ, թէ մի այլ տեղ, վարձուած տան մէջ միևնոյն է:

Հիմնել համալսարան կամ պօլիտեխնիկումնրանց ամբողջ ծաւալով, իհարկէ, հեշտ գործ չէ: Սակայն գործը ձեռք առնել զեկուցանողի կարծիքով կարելի է 1907 թ. սեպտեմբերին և բաց անել գոնեա մի ֆակուլտետ, իսկ նրկու տարի յետոյ և միւսը: Դրա համար գործը նախաձեռնողներին բաւական է ցոյց տալ այն եռանդի կէտը, որ ունէին, օր. Պետերբուրգում կանանց բժշկական ձեմարան կամ Տօմսկում համալսարան հիմնողները:

Կ. Զալալեան